

nagyságot, főleg mert a vőlegény násznagya maga volt az erdélyszerte ismert Séra György tanító úr, amint ez kiolvasható a házassági anyakönyvi kivonatból.

Breuer Izabella Nagyilondára ment férjhez, Horváth Gyula ottani postamesterhez. Megjegyzendő, hogy ott is számos örmény család élt.

„Ez a kép 1932-ben készült. A menyasszony Breuer Izuka néni - a Rudi bácsi (Breuer Rudolf, akit a család kitagadott, mert színésznőt vett feleségül) lánya. Őt örökbe fogadta Nagypám nővére, Breuer Izabella néni és férje Horváth Gyula bácsi, a nagyilondai postamester. A vőlegény Cimpianu Jancsi bácsi (sokáig elleneztek a házasságot) mellette Izabella néni látható, - tipikus örmény vonásokkal, majd Horváth Gyula bácsi, Izabella néni férje, illetve a Nagyanyám bátyja. A társaság minden tagja - kivéve a vőlegény édesanyját, a kendős nénit -, Breuer, Voith és Horváth. A felső sorban balról a második férfi Dr. Horváth Endre itt még fiatal, a marosvásárhelyi 2-es számú klinika aligazgatója, belgyógyász szakorvos, szívspecialista volt. 2002-ben 90 évesen halt meg Marosvásárhelyen. Családjával tartjuk a kapcsolatot" - írja kedves levelében Böske.

(Érdekességként megemlítem, hogy *Bernády Dániel*, a híres-neves marosvásárhelyi polgármesternek *Bernády Györgynek* édesapja Magyarlápason, id. Breuer Pál Szarvas gyógyszerárában gyakornokoskodott, amikor családja Oláláposról, ahol apja kincstári bányászorvos volt, odaköltözött. Az ifjú megkedvelte ezt a pályát és később a pesti egyetemen gyógyszerész diplomát szerzett. Fia György, a későbbi legendás polgármester szintén patikus lett, 1886-ban szerezvén diplomát, ugyancsak a budapesti egyetemen. A Bernády családnak folyamatosan kapcsolata volt örmény-magyarokkal, érdemes lenne utána nézni e kapcsolatoknak.)

Egyelőre elköszönök. Minden kedves tagtársunknak, olvasónknak kívánok áldott Karácsonyt, bort, búzát, békességet, de legfőképpen egészséget, s ha a Jóisten is úgy akarja, jövőre folytatása következik.

(*Folytatjuk*)

* * *

Molnár József

Misztótfalusi Kis Miklós örményeknek tett szolgálatai

2. rész

És akinek örmény betűit szerinte a francia királyi nyomdában készített örmény könyvek nyomásához használták. Sokan tudni vélik, hogy *Róbert Granjon* római tartózkodása idején, 1578-ban Ferdinando Medici kardinálisnak a keleti betűk közt örmény betűket is metszett, és ez képezte alapját a Propaganda Fide nyomdájában használt későbbi örmény betűknek. Ez a kérdés mindmáig nincs megoldva. Lehetséges az is, hogy az 1723-ban készült örmény ábécé betűit ugyan az a névtelen betűmetsző, a „tedesco” készítette, aki a Propaganda Fide-nek az első grúz betűket véste. Minthogy a XVI. század első felében röviddel az első velencei örmény nyomda után egymás után keletkeztek a földközi-tengeri kikötőkben az újabb nyomdák, ezek is bizonyára a velencei betűmetszőkkel készítették betűiket, vagy a velencei matricákról öntötték. A betűk összehasonlítása örmény részről eddig még nem történt meg. Annyi bizonyos, hogy az első örmény betűk metszőinek neve nincs felderítve. Az első betűmetsző, akinek neve - ha személyére különös figyelmet sokáig nem is fordítottak az örmény kutatók - bekerült az örmény könyvnyomtatás történetébe, a holland *Christoffel van Dyck* volt. Maté Dzareci, Avedisz és Voszgan püspök megrendelésére ő metszette negyven évvel Misztótfalusi előtt az amszterdami örmény könyvnyomda betűit. Misztótfalusi jól volt informálva van Dyck személyéről és munkásságáról, tudta, hogy az a mester (a nevét ugyan nem említi), „aki régebben az örményeknek készített betűket, noha nem ő volt az első, de elsőnek készítette a legjobbakat, megkívánhatta magának a megbecsülést, és mint második *Evander* el is érte, hogy nevérel megemlékezzenek az ő betűivel nyomtatott könyvekben.” Kívánsága teljesült is. A *Dareci-Awetisz* nyomdában 1661-ben 2700 példányban kinyomtatott zsoldáros könyv kolofonában olvasható, hogy „*Fondik Krisztofl nagy ügyességgel és igyekezettel készítette acélból és rézből a betűtípusokat.*” (A „betűöntő *Krisztof*, vagyis *Christoffel van Dyck*) *Ch. Enschede* a „*Fonderies de caractères*” című művében hivatkozik van Dyck és Dareci (Avac) örmény nyomdász között 1658-ban kötött szerződésre, melynek szövege később 1924-ben a *Bibliothèque* 30. lapján meg is jelent.

A XVII. században sok örmény kereskedő telepedett le Új-Dzsulfából Amszterdamban. Az élénk kikötővárosból szövetekkel, bersteinkővel látták el a levantei városokban élő örmény kereskedőket, akikről Ázsiából pedig selymet és drágaköveket hoztak Amszterdamba. A város vallásszabadságot biztosított a monofizita irányzatú vallásuk miatt a katolikus területeken eretneknek tekintett egyházuknak. Idővel pol-

gárjogot is kaptak a várostól, melynek keleti részében, a mai vasútállomástól nem messze valóságos örmény negyed keletkezett. Misztótfalusi amszterdami éveiben a Dijkstraaton, majd később a Boomslooton örményszertartású templomot is építettek. (Az utcák mind a mai napig megtartották nevüket.) Az első örmény nyomdát Amszterdamban *Máté Dzareci* alapította „*Szent Ecsmiadzin és Szent Szagisz*” néven. Dzarecit az örmény egyház feje, *Csughajeci Jakab* katolikosz küldte Hollandiába, hogy ott a szent könyvek kinyomtatása céljára nyomdát alapítson. Az örmény Szentírást akarta kinyomtatni, de az addig elkészült betűtípusával 1660-ban bekövetkezett haláláig csak a „Jézus az Atya egyszülött fia” című könyvet sikerült kinyomtatnia. Halála után a nyomda ügyeinek irányítását G. Avedisz kereskedő vezette, majd 1662-ben Avedisz öccse, Voszgán érsek vette kezébe és nagy lendülettel látott munkához. Voszgán nem volt megelégedve Cristoffel van Dyck első két betűtípusával, mint az általa nyomtatott Breviáriumának kolonfonjában olvasható is, mert „nagyok és nem megfelelőek” voltak. Ezért bátyjának, Avedisz Jerevancinak költségével új betűket metszetett van Dyck-kel és ezzel nyomtatta ki Breviáriumát. *Haiman György* feltételezése szerint azért is kellett újabb betűket metszteni, mert az említett két betűtípusból addigra valószínűleg csak az egyik készült el. (A „Jézus, Isten egyszülött fia” című könyvében csak egy típus van nagy és kis betűkkel.) A második betűmetszésével kapcsolatban Voszgán érsek elmondja az 1664-ben nyomtatott Hymnáriumának kolonfonjában, hogy mindjárt Amszterdamba érkezése után notrgir (kurzív) betűket is metszetett, melyek 1662-ben négy hónap alatt el is készültek. Ezeket később fel is használta az 1666-ban nyomtatott, később híressé vált Bibliájához, melyet azóta is „Voszgán Biblia” néven emlegetnek. Hét évi amszterdami működése alatt Voszgán érsek kilenc könyvet nyomtatott, az örmény könyvnyomtatás kilenc remekét (*Schütz Ödön* még tizenhat könyvet említett, de *Fogolyán Miklós* szerint ez tévedés), melyeknek alapján betűit is „Voszgán betűnek” nevezik. Voszgán érsek hétévi amszterdami tevékenység után társával Garabed vardapettel 1669-ben elhagyta a várost. Lehet, hogy ebben anyagi nehézségek is közrejátszottak, de valószínűbb, hogy a könyveknek Szmirnába szállításának útját akarta megrövidíteni, ezért IV. Djuhajezi katolikosz megbízásából először Livornóba költözött, de ott nyomdája csak három évig működött. Megszűnésének ismét lehettek anyagi okai is, de elképzelhető, hogy felülről is akadályokat gördítettek eléje, mert ekkorra már Ferdinándó liberális kormányzását felváltotta III. Cosimo és anyjának a bigott szerzetesekre támaszkodó uralma. A szerzetesek önkényeskedése és a befolyásukra megerősödött katolikus cenzúra is közrejátszhatott abban, hogy Voszgán áttelepedett Marseille-be, a Földközi-tenger nagy francia kikötőjébe, mely ekkor szintén nagy örmény kereskedelmi központ volt.

Voszgán érsek 1673-ban meg is kapta XIV. Lajostól nyomdaalapításra az engedélyt, sőt Colbert támogatásával még a királyi betűöntőde szolgálatait is igénybe vehette. De alig egy évvel később itt is megkezdődtek a szokott kellemetlenkedések. Róma (a különben elég jelentéktelen pápa, X. Kelemen idejében) két cenzort küldött a nyakára. Az elsővel még csak elboldogult, mert még könyvet is nyomtatott nála, s talán éppen ezért hamarosan leváltották. Az új cenzor pert indított ellene. A pereskedés nyolc évig tartott, mialatt a nyomda szünetelni kényszerült. Csak 1683-ban nyithatta meg újra Voszgán nővérének fia, Salamon Levonján és *Atrináci Garabed*, aki korábban, mint látni fogjuk, Voszgán bátyjával Avedisszel is együtt működött az első amszterdami nyomdában. Livornóból jövet két évig náluk dolgozott *iMáté Vananteci* is, akivel később Amszterdamban találkozunk, ugyancsak a Róma megbízottjának állandó zaklatása közepette. Örmény történészek szerint Voszgán Amszterdamban, Livornóban és Marseille-ben 26 évi szakadatlan tevékenység alatt 40 könyvet nyomtatott.

Folytatjuk

* * *

Szomorújelentés

Megrendülten tudatjuk, hogy

néhai Kiss Jenő (volt gönci lakos) temetése

2006. november 17-én 11. 30 órakor volt a debreceni Köztemetőben, végakarátának megfelelően.

A gönci Ravatalozóban november 16-án du. 14 órakor tartották a temetés előtti búcsúztató gyászszerartást.

Kiss Jenő az Aradi Vértanú, Kiss Ernő családjából származott.

Az Aradi Vértanúk Öröksége Egyesület tagjaként is ápolta családi gyökereit, s részt vett rendszeresen az aradi ünnepeken.

Emlékét kegyelettel megőrizzük!

* * *